

३.४ बालविवाह : बागलुङ देहातको पीडा

१. परिभाषा

कानुनले तोकेको उमेरभन्दा कम उमेरमै हुने विवाहलाई बालविवाह भनिन्छ। भूगोल, क्षेत्र, जातजाति र धर्म/संस्कृतिअनुसार बालविवाहको परिभाषामा भने विविधता पाइन्छ। विवाह गर्ने वा नगर्ने भन्ने अधिकार व्यक्तिमा निहित भएपनि कुन उमेरमा विवाह गर्ने भनेर प्रत्येक मुलुकले न्यूनतम उमेर तोकेको हुन्छ। नेपालको मुलुकी ऐनमा विवाहका लागि २० वर्ष उमेर तोकिएको छ।^१ योभन्दा कम उमेरमा विवाह गर्नु निषेधित छ।

नेपालको संवैधानिक इतिहासमै पहिलोपटक २०७२ सालमा जारी संविधानले बालविवाहलाई बाल अधिकार हननकारूपमा उल्लेख गरी यसलाई दण्डनीय अपराधका रूपमा स्वीकारसमेत गरेको छ।^२ यो संविधान जारी हुनुभन्दा पहिले विवाहका लागि केटाको उमेर २० र केटीको उमेर १८ वर्ष हुनुपर्ने व्यवस्था थियो। तर संयुक्त राष्ट्र सङ्घ र नेपालको कानुन एकापसमा बाभिएपछि यो संविधानले पुरानो व्यवस्था संशोधन गर्दै केटा र केटी दुवैको हकमा विवाहका लागि २० वर्ष पुग्नुपर्ने व्यवस्था गरेको हो। नेपालको संविधानअनुसार १६ वर्ष पूरा भएपछि नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न सकिन्छ भने १८ वर्ष पूरा भएपछि मत दिन पाइन्छ। तर विवाह गर्न भने २० वर्ष पुग्नुपर्छ।

२. पृष्ठभूमि

बागलुङ गण्डकी प्रदेशको पहाडी जिल्ला हो। २ लाख ६८ हजार ६ सय ५ जनसङ्ख्या रहेको यस जिल्लामा ६१ हजार १ सय ६३ जना गरिबीको रेखामुनि छन्। सामाजिक मूल्य र मान्यता, धार्मिक अन्धविश्वास, गरिबी र अशिक्षाका कारणले जिल्लाका अधिकांश स्थानमा बालविवाह संस्कृति र परम्परा जस्तै बन्न गएको छ।

महिला तथा बालबालिका कार्यालय बागलुङले २०७४ सालको चैत महिनामा जिल्लाका केही स्थानीय तहमा बालविवाहको अवस्थाबारे अध्ययन गरेको थियो। जसमा निसिखोला गाउँपालिकामा बालविवाह गर्नेको सङ्ख्या निकै उच्च देखिएको थियो।

तथ्याङ्कअनुसार यो गाउँपालिकामा मात्र १८ वर्ष उमेर नपुगी विवाह गर्ने बालबालिकाको सङ्ख्या १ सय ३८ छ। जसमा ८३ जना बालिका थिए। त्यस्तै जैमिनी नगरपालिका-१ बरेङमा पनि बालविवाह गर्नेको सङ्ख्या उल्लेख्य भेटियो। जसअनुसार ३६ बालक र ५९ बालिकाले बालविवाह गरेका थिए। गाउँपालिका मात्र हैन, बागलुङ नगरपालिकाभित्रै पनि बालविवाह गर्ने गरेका पाइएको छ। यो नगरपालिकाको १, २ र ३ वडामा ८ बालक र १९ बालिकाले यस अवधिमा बालविवाह गरेका पनि उक्त अध्ययनले फेला पारेको छ।

समग्र बागलुङ जिल्लामा बर्सेनि कति बालबालिकाको बालविवाह हुन्छ भन्ने एकिन तथ्याङ्क छैन। सरकारी र सरोकारवाला निकायहरूले पछिल्लो समय यस विषयमा सचेत गराएकाले बालविवाह न्यूनीकरण भएको त देखिन्छ तरपनि उमेर नपुगी विवाह गर्ने क्रमचाहिँ पूरै रोकिएको छैन। बागलुङमा बालविवाह हुनेमा बालकको तुलनामा बालिकाको सङ्ख्या धेरै देखिएको छ। जिल्लाको ग्रामीण भेगमा सामाजिक एवं सांस्कृतिक मान्यता, लैङ्गिक विभेद, गरिबी, अशिक्षा, असुरक्षा जस्ता कारण प्रमुखरूपमा देखिए पनि सदरमुकाम र यस आसपासका क्षेत्रमा वैदेशिक रोजगारी बालविवाहको मुख्य कारण देखिन्छ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घको तथ्याङ्कअनुसार नेपाल विश्वमा सातौँ र एशियामा तेस्रो स्थानमा पर्छ बालविवाहका हिसाबले। युनिसेफले सन् २०१६ मा दक्षिण एशियामा बालविवाहबारे गरेको एक अध्ययनअनुसार प्रत्येक वर्ष १४ मिलियन (अर्थात् १ करोड ४० लाख) बालबालिकाको बिहे १८ वर्षभन्दा कम उमेरमा हुन्छ। यस अध्ययनअनुसार नेपाल सबैभन्दा बढी बालविवाह हुने देशहरूको सूचीमा तेस्रो स्थानमा पर्छ। दक्षिण एशियामा सबैभन्दा बढी बालविवाह हुने देशको सूचीमा बङ्गलादेशमा ६५ प्रतिशत, भारतमा ४७ प्रतिशत र त्यसपछि नेपालमा ४१ प्रतिशत हुने तथ्याङ्कले देखाउँछ। यो तथ्याङ्कभित्र पनिनेपालमा

१. <http://www.lawcommission.gov.np/np/archives/1532>

२. <http://www.lawcommission.gov.np/np/archives/6900>

हुने ४१ प्रतिशत बालविवाहमध्ये पनि १० देखि १५ वर्ष उमेरका बालबालिका १० प्रतिशतभन्दा बढी छन्।

३. बालविवाहसम्बन्धी कानून

संयुक्त राष्ट्र सङ्घले विश्वव्यापीरूपमा बालविवाहलाई सहस्राब्दी विकास लक्ष्य प्राप्तिका लागि बाधककारूपमा पहिचान गरेको छ। दिगो विकासका लक्ष्यहरूको कार्यसूची (२०१६-२०३०) मा बालविवाह अन्त्य गर्ने विषयलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ। सन् २०१३ सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय मानव अधिकार समितिबाट बालविवाह तथा जबर्जस्ती हुने विवाह, रोकथाम तथा उन्मूलनको सवलीकरण, चुनौती, उपलब्धि, उदाहरणीय अभ्यास र कार्यान्वयनमा रहेका समस्या विषयक प्रस्ताव पारित भएको थियो। सोही वर्षको डिसेम्बरमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घको ६८ औं साधारणसभाबाट बालविवाह तथा जबर्जस्ती हुने विवाह विषयक प्रस्ताव पारित गरियो। यसपछि बालविवाहविरुद्धका कार्यक्रमहरू विश्वव्यापीरूपमै उच्च प्राथमिकताका पर्दै आएका छन्।

यस्तै बालविवाह र मुलुकले तोकेको उमेरभन्दा पहिले नै गरेको विवाहलाई दण्डनीय अपराधका रूपमा लिएर सजाय समेत तोकेको छ। सन् १८५४ (वि. सं. १९१०) को मुलुकी ऐनमा पनि विवाहका लागि केटीको न्यूनतम उमेर पाँच वर्ष तोकिएको थियो।^३ उक्त ऐनको बिहावारीको महलमा रहेको धारा तत्कालीन समाजको प्रचलन मानिन्छ। सन् १९६३ (वि. सं. २०२०) को मुलुकी ऐनमा विवाह गर्न स्त्रीको १४ र पुरुषको १८ वर्ष उमेर तोकिएको छ। वर्तमान समयमा दुवैको न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ। वर्तमान कानूनअनुसार बाल विवाह गराइएमा तीन वर्ष कैद र जरिवानाको नियम बनाइएको छ।

४. बालविवाहसम्बन्धी नेपालको संविधानमा भएको व्यवस्था

- ▶ नेपालको संविधान २०७२, भाग ३ धारा ३९ को उपधारा ५ मा कुनै पनि बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानुनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक बनाइ राख्न पाइने छैन भन्ने व्यवस्था छ।
- ▶ केही नेपाल कानून संशोधन तथा खारेज गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन २०७२ ले

मुलुकी ऐन २०२० मा भएको व्यवस्था संशोधन गरी विवाह गर्ने न्यूनतम उमेर २० वर्ष तोकिएको छ। उक्त कानुनी व्यवस्था उल्लङ्घन गरेमा बालबालिकाको उमेरअनुसार बढीमा तीन वर्षसम्म कैद र १० हजार रुपियाँसम्म जरिवाना गर्न सक्ने व्यवस्थासमेत छ।

५. उमेरअनुसार सजाय

- ▶ १० वर्ष नपुगेका बालबालिकाको विवाह गरे/गराएमा ६ महिनादेखि तीन वर्षसम्म कैद र १ हजार रुपियाँदेखि १० हजार रुपियाँसम्म जरिवाना हुने।
- ▶ १० वर्षदेखि माथि १४ वर्ष उमेर नपुगेका बालबालिकाको विवाह गरे/गराएमा तीन महिनादेखि एक वर्षसम्म कैद र ५ हजार रुपियाँसम्म जरिवाना हुने।
- ▶ १४ वर्षदेखि माथि १८ वर्ष नपुगेका बालबालिकाको विवाह गरे/गराएमा ६ महिनासम्म कैद वा १० हजार रुपियाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने।

६. राष्ट्रिय नीति

- ▶ बालबालिकासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ ले बालविवाहलाई बालबालिकाको हक अधिकार प्रचलनका लागि बाधकका रूपमा पहिचान गरेको छ।^४
- ▶ नीतिको रणनीति नं.८.९ मा बालविवाह रोकन सरकारी र विकासका साभेदार सङ्घ/संस्था परिचालन गर्ने, बालविवाहविरुद्धको उजुरी सक्रियताका साथ लिने र कारबाही गर्ने व्यवस्थाका साथै बालविवाह रोक्ने कार्यका लागि स्थानीय तहलाई थप जिम्मेवारी दिइने उल्लेख छ।
- ▶ यसैगरी रणनीति नं. ९.३ मा स्थानीय स्तरसम्म बालबालिकाको बेचबिखन, ओसारपसार र बालविवाहविरुद्ध चेतना जागरण कार्यक्रम सञ्चालन र गाउँस्तरमा बाल संरक्षणको विषयमा चेतना अभिवृद्धि गर्न सञ्चारलगायत अन्य उपयुक्त माध्यम परिचालन गरिने उल्लेख छ।
- ▶ तेह्रौँ योजना (२०७०-२०७१/२०७२-२०७३) मा बालविवाह रोकथामलगायत विभिन्न प्रकारका

३. http://www.wikiwand.com/ne/%E0%A4%AC%E0%A4%BE%E0%A4%B2_%E0%A4%B5%E0%A4%BF%E0%A4%B5%E0%A4%BE%E0%A4%B9#/%E0%A4%95%E0%A4%BE%E0%A4%A8%E0%A5%81%E0%A4%A8%E0%A5%80_%E0%A4%B5%E0%A5%8D%E0%A4%AF%E0%A4%B5%E0%A4%B8%E0%A5%8D%E0%A4%A5%E0%A4%BE
४. http://mowcsw.gov.np/public/files/1316832825-National_Child_Policy_2069.pdf

सामाजिक दुर्व्यवहार अन्त्य गर्ने लक्ष्य लिइएको छ।

- ▶ त्यसैगरी किशोर/किशोरीका लागि समग्र राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०७०/०७१-२०७४/०७५) ले खासगरी सीमान्तकृत किशोर/किशोरीलाई असर पार्ने हानिकारक सामाजिक परम्परा, विभेद न्यूनीकरणसम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था गर्ने र निर्देशिका तयार वा सुधार गरी प्रयोगमा ल्याउने साथै बालविवाहमा परेका किशोर/किशोरी मूलतः किशोरीलाई औपचारिक शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन खुला र वैकल्पिक शिक्षा प्रदान गर्ने उल्लेख छ।

७. अध्ययनको उद्देश्य

- ▶ बालविवाहको अवस्था र यसको असर प्रभावबारे सरोकारवालालाई सचेत बनाइ बालविवाह रोक्न उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने।
- ▶ शिक्षा र विकासको मुख्य चुनौतीकारूपमा रहेको बालविवाह रोक्न बाल अधिकार संरक्षण र सम्बर्द्धनमा सबैलाई जिम्मेवार बनाउने।
- ▶ बालविवाह र यसको प्रभावले किशोरीहरूको स्वास्थ्यमा पर्ने असर र यसको प्रभावबारे जानकारी दिँदै स्वास्थ्यउपचारसम्बन्धी जानकारी दिने।
- ▶ बालविवाहबारे जिल्लाका सरोकारवालाहरूको धारणा बाहिर ल्याउने।
- ▶ कानून कार्यान्वयनका लागि दबाव दिने।
- ▶ बालविवाह अन्त्यका लागि सक्रियतापूर्वक काम गरेका सङ्घ/संस्था र व्यक्तिहरूलाई हौसला प्रदान गर्ने।
- ▶ स्थानीय तहलाई आफ्नो काम, कर्तव्य र जिम्मेवारीप्रति सजग बनाउने।
- ▶ बालविवाहपश्चात बहुविवाह र सम्बन्ध विच्छेदको सिकार बनेका किशोर/किशोरीलाई नयाँ जीवनका लागि उत्प्रेरणा जगाउने।

८. अध्ययनको महत्व

नेपालको संविधान २०७२ ले बालविवाहलाई दण्डनीय अपराधकारूपमा परिभाषित गरेको छ। संविधानमा बालविवाह अपराध भनेर परिभाषित गरिएको भएपनि बालविवाह समाजमा संस्कार र संस्कृति जस्तै जरा गाडेर बसेको छ। बालविवाह गैरकानुनी हो, बालविवाह गर्दा गैरकानुनी हुन्छ मात्र होइन, यसले समाजमा र स्वयं विवाह गर्नेहरूमा दीर्घकालीनरूपमा नकारात्मक असर पार्छ भन्ने थाहा हुँदाहुँदै पनि दिन/प्रतिदिन बालविवाह बढ्दै गएको छ। बालविवाहले बालिका र महिलाहरूको अधिकार

उल्लङ्घनमात्र नभएर उनीहरूको जीवनचक्रमा थुप्रै अधिकार उल्लङ्घको शृङ्खला नैसिर्जना गर्छ। जसले बालिका र महिलालाई थप हिंसाको सिकार बनाउँछ।

बालविवाहका कारण वैवाहिक जीवन दिगो नहुने, परिपक्व नभई सन्तान जन्माउँदा स्वास्थ्यसम्बन्धी विभिन्न समस्या देखिने, लैङ्गिक हिंसा, यौनजन्य हिंसा, बालश्रम, बेचबिखन जस्ता थप हिंसाले बालिका र महिलाहरू थप प्रताडित हुने गरेका छन्। कालान्तरमा समाज विकास प्रक्रियामा महिलाको भूमिका र सहभागितालाई न्यून बनाइ सभ्य, सुसंस्कृत एवं समतामूलक समाज निर्माण गर्न बालविवाह बाधक तत्व बन्ने हुनाले यससम्बन्धी अध्ययन यसको समाधानको माध्यमका हिसावले पनि महत्वपूर्ण छ।

९. अध्ययन विधि

बागलुङ जिल्लाको बालविवाहको स्थिति अध्ययन गर्दा जिल्लाका विभिन्न ग्रामीण तथा सहरी बस्तीको स्थलगत अध्ययन गरिएको थियो। जिल्लामा आयोजना गरिने बालविवाहसम्बन्धी कार्यक्रम, अन्तर्क्रिया आदिमा सहभागी भइएको थियो। जिल्लाका सरोकारवाला र सङ्घ/संस्थाहरूसँग भेटघाट र अन्तर्क्रिया गरिएको थियो। बागलुङ जिल्लामा रहेर बालबालिका, महिला तथा किशोरीहरूका अधिकार क्षेत्रमा काम गर्दै आएका तथा मानव अधिकारकर्मी र सञ्चारकर्मीहरूसँग समेत छलफल गरिएको थियो। त्यस्तै बालविवाह गरेका बालबालिकासँग पनि कुराकानी गरिएको थियो। यसबाहेक बालविवाहसँग सम्बन्धित सन्दर्भ सामग्री पनि अध्ययन गरिएको थियो।

१०. बालविवाहका मुख्य कारण

(क) धार्मिक मान्यता/अन्धविश्वास

छोरीको सानैमा विवाह गरे छोरा जन्मन्छ भन्ने अन्धविश्वासका कारण ग्रामीण भेगमा अझै पनि छोरीको महिनावारी नहुँदै विवाह गरिदिने गरेको पाइन्छ। सहरी क्षेत्रमा यसप्रकारको चारणा हट्दै गएको भए पनि ग्रामीण भेगमा महिनावारी हुनुअघि नै छोरीको विवाह गरिदिने स्वर्ग पुगिन्छ र छोरा जन्मन्छ भन्ने मान्यताका कारण बालिकाको विवाह गरिदिने चलन देखिन्छ।

(ख) गरिबी र आर्थिक समस्या

समाजमा आर्थिक अवस्था कमजोर भएका र गरिब परिवारमा गनिएकाहरूमा अधिकांश बालविवाह हुने गरेको पाइएको छ। सन्तानलाई लालनपालन र उचित शिक्षादीक्षा दिन सक्ने आर्थिक अवस्था नभएका कारणले बागलुङ जिल्लाका ग्रामीण भेगमा बालविवाह हुने गरेको

पाइएको छ । नागरिक समाज बागलुङका संयोजक काजी गाउँलेका अनुसार छोरालाई कमाउने र खुवाउने वर्गकारूपमा मानिए तापनि छोरीलाई अर्काको घरमा जाने जात हो भन्ने बुझाइ भएकाले गरिब परिवारमा छोरीलाई बोभकारूपमा मानिन्छ । यही कारण पनि सानैमा विवाह गरिदिने गरेका उनको भनाइ छ ।

(ग) शिक्षा र चेतनाको कमी

बागलुङ जिल्लाको ग्रामीण भेगमा सानैमा विद्यालय छाड्नेहरूको सङ्ख्या बढी छ । विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकाले मेलापात र बाबा आमाको घरायसी काममा सघाउन थाल्ने भएकाले शिक्षाबाट वञ्चित हुने र चेतनाको कमी अनि शिक्षाको कमीका कारण उमेर नपुग्दै विवाह गरिदिने र बालबालिका आफैँ पनि विवाह गर्ने गरेको शिक्षिका होममाया अर्दे बताउँछिन् ।

(घ) प्रविधिको दुरुपयोग

सामाजिक सञ्जालको बढ्दो व्यापकता र प्रयोगमा बढिरहेको दुरुपयोगले पनि पछिल्लो समयमा बालविवाहलाई प्रश्रय दिएको पाइन्छ । फेसबुक, इमो, इन्स्टा, ट्विटर, मोबाइल फोन आदिका कारणले गर्दा टाढा/टाढाका मानिसपनि सजिलै सम्पर्कमा आइपुग्छन् । बालबालिकाले यस्ता प्रविधिको गलत प्रयोग गरेकै कारण पनि बालविवाह हुने गरेका छन् । पारिवारिक सल्लाह बिना बालबालिकाहरूले सामाजिक सञ्जाल मार्फत चिनजान गर्ने र भेट्ने अनि विवाहसमेत गर्ने गरेका पनि पाइन्छ । र, अभिभावकले पनि छोरा/छोरी गलत बाटोमा लाग्लान् भन्ने डरका कारण सानै उमेरमै विवाह गरिदिने गरेको भेटिन्छ ।

(ङ) लैङ्गिक विभेद

छोरी अर्काको घरमा जाने जात भएको भन्दै पढाइलेखाइ गराउनु अनि माइतीमा राख्नु बोभ ठानेर सानैमा विवाह गरिदिनेहरूको सङ्ख्या अझै पनि धेरै छ । छोराको आशमा धेरै छोरी जन्माएकालाई छोरी हुर्काउन, बढाउन र पढाउन लाग्ने खर्च जुटाउन गाह्रो हुन्छ । यही कारण पनि छोरीको बिहे छिटै गरिदिनुपर्ने मान्यताधेरै छ । छोरीहरू हुर्के बढे भने दुनियाँले आँखा लगाउँछन् भन्दै त्यो बेला आउनुअघि नै छोरीको बिहे गरिदिने चलन पनि उत्तिकै छ । बागलुङ जिल्लाका ग्रामीण भेगमा बढी उमेर भएका पुरुषले आफ्ना अधिल्ला पत्नीबाट छोरीमात्र जन्मेको भन्दै छोरा पाउने आशमा साना उमेरका बालिकासँग विवाह गर्ने गरेका पनि भेटिन्छ ।

(च) कानून कार्यान्वयन नहुनु

जिल्लामा बालविवाह व्यप्त भए पनि अझैसम्म

सम्बन्धित निकायमा एउटा पनि उजुरी दर्ता हुन सकेको छैन । पछिल्लो समय जिल्लाका केही स्थानीय तहले बालविवाह रोक्नका लागि विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका छन् । केही स्थानीयतहले बालविवाह बदरसमेत गरेका छन् । तर पनि सम्बन्धित व्यक्तिले सम्बन्धित निकायमा औपचारिक उजुरी भने गराउने चलन छैन । यस कारण पनि कानून कार्यान्वयनमा समस्या देखिएको छ । समाजका गन्यमान्य र पढे/लेखेकाहरूले बालविवाहमा संलग्न हुने भएकाले पनि प्रहरीमा उजुरी दर्ता नभएको बागलुङका प्रहरी प्रमुख एसपी दीपक रेग्मीले बताए ।

(छ) शिक्षित व्यक्तिको कमजोरी

बागलुङ जिल्लाका ग्रामीण भेगमा बालविवाह बढ्दै जानुमा यहाँका शिक्षित व्यक्तिहरूको कमजोरी रहेको नेपाल पत्रकार महासङ्घ, बागलुङका अध्यक्ष दिल शिर्षको बुझाइ छ । उनका अनुसार यहाँ हुने बालविवाहमा स्वयम् समाजका शिक्षित व्यक्ति र समाजसेवीहरूसमेत सहभागी हुन्छन् । बागलुङका सरोकारवाला र शिक्षित व्यक्तिहरूले समेत बालविवाहलाई मौनरूपमा स्वीकार गरेको र यसलाई संस्कारकारूपमा लिएकाले समस्या जटिल बनेको उनको भनाइ छ ।

(ज) वैमनश्यताको भय

बालविवाह भइरहेको कुरा प्रहरी प्रशासनलाई जानकारी गराएमा एकापसको सम्बन्ध बिग्रन्छ भनेर एकअर्काको मुख ताकेर बसेकै कारण पनि बालविवाह हुने क्रम रोकिएको छैन । एउटै समाजमा बस्नुपर्ने, ऐचो/पैँचो चलाउनुपर्ने र मर्दापर्दा चाहिन्छ भन्ने मान्यता भएकै कारणले सामाजिक प्रतिष्ठा भएका शिक्षित र सचेत व्यक्तिहरूसमेत बालविवाहमा सरिक हुने र समाजमा भएका यस्ता विवाहबारे सम्बन्धित निकायलाई जानकारी नगराउने गरेको समाजसेवी देवबहादुर श्रेष्ठ बताउँछन् ।

(झ) विदेश मोह

पछिल्लो समय वैदेशिक मोहले गर्दा पनि बालविवाह बढ्दै गएको छ । खासगरी सहरी क्षेत्रका अभिभावकले युरोप/अमेरिका गएको केटा माग्न आएमा आफ्ना उमेर नपुगेका छोरीहरूलाई कागजमा उमेर बढाएरै भए पनि विवाह गरिदिने गरेका पाइन्छ । बढी उमेर भएका पुरुषले पनि कम उमेर भएका युवती/किशोरी विवाहका लागि रोज्ने र अभिभावक पनि अमेरिका, अस्ट्रेलिया जस्ता देशको मोहमा फस्दा उमेर नपुगेका छोरीहरूको विवाह गरिदिने प्रचलन बढ्दै गएको मानव अधिकारकर्मी राम शर्मा औल्याउँछन् ।

११. बालविवाहका असर

(क) पढाइ छुट्ने

विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकाको विवाह हुँदा सबैभन्दा पहिलो समस्या उनीहरूको पढाइ छुट्ने हुन्छ। बुहारीलाई पढाउनुहुँदैन, घर परिवार र जिम्मेवारी सिकाउनुपर्छ र छोराले पनि विवाह गरेपछि घर, परिवार र पत्नीको जिम्मेवारी लिनुपर्छ अनि कमाउन थाल्नुपर्छ भन्ने मान्यताका कारण यहाँका धेरै बालबालिकाको बीचैमा पढाइ छुट्ने गरेको छ। बागलुङ जिल्लामा विद्यालय छाड्ने विद्यार्थी ०.४ प्रतिशत छन्। अन्य जिल्लाको तुलनामा प्रतिशतका हिसावले थोरै देखिएपनि बागलुङ जिल्लामा विद्यार्थीहरू विद्यालयमा भर्ना हुने तर पढ्नचाहिँ नआउनेको सङ्ख्या उल्लेख्य रहेको शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइ बागलुङका सूचना अधिकृत सरितादेवी शर्माले बताइन्। उनका अनुसार चालु शैक्षिक सत्रमा यो जिल्लाका २ सय ५० जना बालबालिकाले बीचैमा विद्यालय छाडे।

(ख) शिशु मृत्यु

कम उमेरमा विवाह भएर गर्भवती बनेका बालिका आमाहरूबाट जन्मने बच्चाहरूमा मृत्यु हुने खतरा बढी देखिएको छ। डाक्टरकै सल्लाहमा रहेर गर्भभित्रको बच्चाको रेखदेख गरिए पनि सजिलै प्रसूति हुन नसक्दा शल्यक्रियाको माध्यमबाट बच्चा निकाल्नुपर्ने र जन्मेको बच्चा बचाउन पनि मुस्किल हुने स्त्री तथा प्रसूति रोग विशेषज्ञ डा. लक्ष्मी आचार्यको भनाइ छ।

(ग) गर्भपतन

कम उमेरमा विवाह भएर गर्भधारण गरेका किशोरी/युवतीहरूको अधिकांश गर्भ आफैँ पतन हुने समस्या छ। समय समयमा स्वास्थ्य परीक्षण गरेर डाक्टरको सल्लाह लिएपनि बच्चा जन्माउनका लागि आमालाई समस्या हुने र गर्भमा रहेको बच्चा पनि अस्वस्थ हुने भएकाले बच्चा ९ महिनासम्म गर्भमा बस्न नसक्ने हुन्छ। यही कारणले कम उमेरमा गर्भवती भएकाहरू अधिकांशको गर्भपतन हुने समस्या देखिन्छ।

(घ) बालिका आमाहरूको स्वास्थ्यमा समस्या

कम उमेरमा विवाह गरेर आमा बनेकाहरू अधिकांशको पाठेघर खस्ने, पिसाव रोकिने, पुनःगर्भ नरहने जस्ता समस्या देखिन्छन्। उनीहरूमा यौन रोग र अन्य विभिन्न रोगले सङ्क्रमण गर्ने जस्ता समस्या पनि उत्तिकै छन्। सानो उमेरमा आमा बनेकाहरू गर्भावस्थामा आमा र बच्चाको स्वास्थ्यसँग सरोकार राख्ने विषयबारेमा अनविज्ञ हुँदा बच्चाको वृद्धि विकास हुन पाउँदैन भने आफूसमेत शारीरिकरूपमा कमजोर हुने गरेका पाइन्छ।

(ङ) बहुविवाह

उमेर नपुगी विवाह गरेका बालिका बहुविवाहको सिकार हुने गरेका छन्। मागेर, भागेर र तानेरै समाजको परम्पराअनुसार सानैमा विवाह गरेका किशोरीहरू उमेर पुगेपछि पतिले दोस्रो विवाह गर्ने र आफूलाई बेवास्ता गर्ने गरेको बताउँछन्। बिहे के हो र जीवन के हो भन्ने जान्न नपाउँदै ललाइफकाइमा परेर सानो उमेरमा विवाह गरेकी तमानखोला गाउँपालिकाकी सुनिता गोतामे विवाह र जीवनको बारेमा जान्ने हुँदा आफू बहुविवाहबाट पीडित भइसकेको बताउँछन्।

(च) सम्बन्ध विच्छेद

बागलुङ जिल्लामा बालविवाहले निम्त्याएको अर्को असर सम्बन्ध विच्छेद पनि हो। उमेर नपुगी विवाह गरेर परिवारमै पत्नी छाडी कमाउनका लागि विदेशिएका र पढ्नका लागि सदरमुकाम पसेका युवाहरूले विस्तारै पत्नीलाई बेवास्ता गर्ने गरेका पाइएको छ। सानो उमेरमा आफूले अन्जानमा विवाह गरेको भन्दै जान्ने भएपछि त्यसलाई स्वीकार नगर्नेहरूले केही रकम दिएर सम्बन्ध विच्छेद गरेका घटना धेरै पाइएका छन्। कानुनीरूपमा विवाह दर्तासमेत नभएका यस्ता जोडीले समाजकै गन्यमान्यहरूको सरसल्लाहमा स्थानीय स्तरमै सम्बन्ध विच्छेद गर्ने गरेका पाइन्छ।

(छ) मानसिक विचलन

बालविवाह गरेका अधिकांश किशोरी/किशोर मानसिकरूपमा समेत कमजोर हुँदै जाने गरेका पाइएको छ। सानो उमेरमा विवाह गर्दा काँधमा आएको पारिवारिक जिम्मेवारी र सामाजिक/सांस्कृतिक बोभ सहजरूपमा स्वीकार गरी सोहीअनुरूप चलन नसक्दा उनीहरू मानसिकरूपले समेत कमजोर बन्ने गरेका पाइएको छ।

(ज) बालविवाह गरेकाबाट जन्मेका सन्तान कमजोर हुने

बालविवाह गरेकाबाट जन्मेका बच्चाहरू अन्य बच्चाभन्दा कमजोर हुने गरेका पाइएको छ। तमानखोला गाउँपालिकाका शिक्षा स्रोतव्यक्ति वेदबहादुर बुढापछिल्लो समय गाउँपालिकाका विद्यालयका विद्यार्थीमा गरिएको सामान्य शैक्षिक सर्वेक्षणमा अन्य बालबालिका भन्दा बालविवाह गरेकाबाट जन्मिएका बच्चाहरू पढाइमा कमजोर, कमजोर स्मरण शक्ति र अन्य बच्चाभन्दा सुस्त अनि अलछ्छीसमेत भेटिएका बताउँछन्।

१२. बहदुर बालिका आमाको तथ्याङ्क

उमेर किताब कापी च्यापेर विद्यालय जाने हो । तर काखकी छोरी र माइतीको चुलोचौको स्याहानै फुसद छैन उनलाई । प्रेमीको गलत नियत अनि आफ्नो पनि चाहिनेभन्दा बढी चुलबुलेपनका कारण बालपनमै बालिका हुर्काउन बाध्य छिन् उनी । साथीहरूसँगै कपालमा रिबनको फोका पारेर पिट्युंमा किताबको भोला बोकी विद्यालय जाने रहर नभएको कहाँ हो र ? आमा बुबा गोठ जानुपर्ने बाध्यताका बीच घरमा कोही नभएका बेला गाउँकै मदन सिर्पालीसँग भएको अवैध सम्बन्धले तमानखोला गाउँपालिकाकी माया सिर्पालीलाई अहिलेसम्म तनाव बेहोनुपरेको छ ।

मदनसँगको अवैध सम्बन्ध धेरै महिनासम्म त जबर्जस्ती लुकाए राखेकी माया भन्छिन्- यस्तो समय आयो, जतिबेला ९ महिनाको अवस्थामा मैले नभने पनि दुनियाँले स्वतः थाहा पाउने भए, त्यसैले मेरो पेटमा मदनको गर्भ छ भनेपछि गाउँलेले दुवैको बिहे त गराइदिए तर त्यो दिगो भने हुन सकेन । आफ्नो छोरा र परिवारको इज्जतमा समेत दाग लगाएको भन्दै मायालाई दैनिकजसो परिवारबाट मानसिक यातना आउन थाल्यो । बिहेको १७ दिनसम्म सहेर बसेकी मायाको जीवनमा कठिन मोड आयो । घर छाडेर आएको, कहाँ जाने ? जाने ठाउँ थिएन, मर्न पनि सकिन । दुई वर्षकी छोरी मुस्कानलाई मुसार्दै थपिन्- यही बच्चाको मुख हेरेर माइत आइ बसेकी छु, पतिले पनि राम्रो व्यवहार गर्दैनन्, त्यसैले पीडामाथि पीडामा छु ।

१३ वर्षको उमेरमा विवाह गरेर १६ वर्षमा सम्बन्धविच्छेद गरेकी तमानखोला गाउँपालिका-२ की सुनिता गोतामेको रङ्गिन सपनाको यात्रामा अहिले पूर्णबिराम लागेको छ । बिहे, जीवन के हो भन्ने थाहै नभएको समयमा आफ्नै फुपूले बुर्तिबाड बजार जाम् भनेर फकाइफुलाई ल्याएर कक्षा ५ पढ्दै गरेकी सुनिताको सोही ठाउँका किसान बिकसँग बिहे गराइदिइन् । त्यसपछि सुनिताको बालपन पीडा र समस्यामा परिणत भयो । बिहे गरेको तीन वर्षमै पतिले दोस्रो बिहे गरे । सुनिताले ३ लाख रुपियाँ पाइन् यसबापत पतिसँग । ग्रामीण भेगमा पैसा दिएर सम्बन्ध विच्छेदका लागि राजी गराउने चलन व्यापक छ भन्ने सुनिताको घटनाले पनि पुष्टि गर्छ । माइतीमा बस्दै आएको सुनिता रुँदै भन्छिन्- छिटो बिहे गर्नाले रहर/सपना सबै सकिए । जिन्दगी बिताउने कुरामा खेलवाड गर्न नहुने रहेछ ।

बाबाले दिएको वचन राख्नकै लागि १४ वर्षको उमेरमा कोपिल सिर्पालीसँग विवाह गरेकी तमानखोला-५ की नरमा सिर्पाली अहिले माइतीमा बस्दै आएको

छिन् । सासू ससुराको दैनिक गालीगलौज, पतिको बेवास्ता र दुर्व्यवहार सहन नसकेर माइतीमा बस्दै आएको नरमाका पतिले भर्खरै दोस्रो विवाह गरेका छन् । सानैमा टुहुरी भएकीले घरमा बोभ जस्तो ठानेर जबर्जस्ती बिहे गरिदिए, विवाह गर्दाको समय सम्भ्रमै भन्छिन्-अहिले माइतीमा बस्दा दुनियाँको कुरा सुन्नुपरेको छ, सबैबाट घृणा र दुर्व्यवहार सहनुपरेको छ, उमेर परिपक्व भएर बिहे गर्न पाएको भए यस्तो नियति भोग्नुपर्ने भन्ने लाग्छ ।

बागलुङ जिल्लाको पश्चिम क्षेत्रमा अझै पनि बालविवाह गर्ने प्रचलन हटेको छैन । छोरीलाई सानै उमेरमै विवाह गरेर पठाउँदा माइतीले बोभ कम भएको, छोरीकै कारणले समाजमा बदनाम हुनुपर्छ कि भन्ने डर हट्ने भन्दै परिवारका सदस्यले कतै समस्या त कतै बाध्यताका नाममा बालिकाको विवाह गर्दै आएका छन् । बालविवाहकै कारण पछिल्लो समय बहुविवाहले समेत प्रश्रय पाउन थालेको देखिन्छ ।

बालविवाह सुन्नेहरूका लागि सामान्य लागे पनि भोग्नेहरूका लागि भने निकै पीडादायी र डरलाग्दो समस्या भएको महिला तथा बालबालिका कार्यालय बागलुङकी प्रमुख डिलकुमारी शर्मा बताउँछिन् । आर्थिक, सामाजिक र प्रजनन स्वास्थ्यका लागि बालविवाह निकै गम्भीर अवरोधक भएकाले यसलाई निर्मूल पार्नका लागि सरकार, सरोकारवाला र परिवार सबै सचेत हुनुपर्ने उनको सुझाव छ ।

निसिखोला गाउँपालिकामा बालविवाहको तथ्याङ्क डरलाग्दो देखिए पनि न्यूनीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न छुट्टै बजेट विनियोजन भने गरिएको छैन । गाउँपालिका प्रमुख तारानाथ पौडेलले बालविवाह हुन नदिन विद्यालयमा सचेतनामूलक कार्यक्रम गर्न थालेको बताए । बाबा आमाको सहमतिमा भन्दा पनि विद्यालय जाने उमेरका बालबालिका भागेर विवाह गर्नेको सङ्ख्या ठूलो भएकाले विद्यालयमा चेतनामूलक कार्यक्रम आयोजना गर्न थालिएको उनले बताए ।

तमानखोला गाउँपालिकाले भने बालविवाह गर्नेको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सुरु गरेको छ । बालविवाह, बहुविवाह गाउँपालिकाको ठूलो सामाजिक समस्याकारूपमा देखिएको र यो कानुनी हिसावले मात्र समाधान हुने नदेखिएकाले जागरणमूलक कार्यक्रम गरेर नियन्त्रणका लागि प्रयास सुरु गरेको तमानखोला गाउँपालिकाका प्रमुख जोकलाल बुढाले बताए ।

हामी नयाँ सङ्घीय अभ्यासका क्रममा गाउँपालिकामा रूपान्तरित भएपछि यहाँ बालविवाहको समस्या चरमरूपमा रहेको पाइयो, तमानखोला गाउँपालिकाका कार्यकारी अधिकृत खिमबहादुर बिकले भने- यही समस्यालाई बोध गरेर बालविवाह र यससँगै

देखिएको बहुविवाह रोक्न चेतनामूलक कार्यक्रम/अभियान सञ्चालनका लागि बजेट विनियोजन गरिसकेका छन् ।

जिल्लाको दुर्गम र पिछडिएको यस क्षेत्रमा बालविवाह र यसले निम्त्याएको बहुविवाहलगायत समस्या अनगिन्ती छन् । निसीखोला, जैमिनी नगरपालिकासँगै तमानखोला गाउँपालिकाको खुड्खानी, स्याउलालगायत गाउँमा बालविवाह धेरै हुने गर्छ । तर पनि यसबारे अहिलेसम्म कुनै उजुरी नआएको बुङ्गादोभान प्रहरी चौकीले जनाएको छ । प्रहरीमा मात्र हैन, गाउँपालिकामा पनि उजुरी पर्ने गर्दैन यसबारे । तमानखोला गाउँपालिका उपाध्यक्ष तथा न्यायिक समितिको संयोजक मानसरी शेरचनले बताइन्- हामीले पनि गाउँघरमा बालविवाह हुने गरेका देखेका छौं तर यसबारे न्याय चाहियो भनेरचाहिँ अहिलेसम्म कोही आएको छैन ।

१३. बालविवाह रोक्न नाटक र वृत्तचित्र

बागलुङको तमानखोला गाउँपालिका बालविवाह रोक्न र शून्य बनाउन जोडतोडका साथ लागेको छ ।^{१४} जिल्लाको अति दुर्गम मानिने यस गाउँपालिकाका अधिकांश वडामा बालविवाहले संस्कृति र परम्परा जस्तै जरा गाडेको छ । गाउँपालिकाका खुड्खानी, स्याउला, बोड्खानी, हिले, खोलेसवाङ र पहिरा जस्ता गाउँमा २० वर्ष पुगेका अविवाहिता भेट्टाउने मुस्किल पर्छ ।

विवाह गर्ने उपयुक्त उमेर २० वर्ष पुगेपछि हो भनेर सम्झाउनु यहाँका लागिबालुवामा पानी खन्याउनु जस्तै हो । २०७५ वैशाखबाट तमानखोला गाउँपालिकाका प्रमुख र उपप्रमुख गाउँ-गाउँमा हुने बालविवाह रोक्नमात्र होइन, भएका बालविवाह बदर गर्नसमेत लागिपरेका छन् । गाउँपालिकाले तमानखोला गाउँपालिकामा भएका बालविवाह र विवाहपछि विवाहिताहरूले भोगेका समस्या र चुनौती समेटेर एउटा वृत्तचित्र नै तयार गरेको छ ।

गाउँपालिकाभित्रका वडा/वडामा पुगेर वृत्तचित्र देखाउने र बालविवाह नगरौं र हुन पनि नदिऔं भन्ने अभियान चलाएको गाउँपालिकाले पछिल्लो समय विद्यार्थीलाई तालिम दिएर बालविवाह, बहुविवाह, लैङ्गिक हिंसा तथा जातीय छुवाछूत न्यूनीकरणका लागि नाटकमार्फत समेत सचेतना फैलाउन थालेको छ ।

तमानखोला कला समूह नाम दिएर गाउँपालिकाका ६ ओटै वडाबाट प्रतिनिधित्व हुनेगरी ६ बालिका र सात बालक गरी १३ जनालाई तालिम दिएर पछिल्लो समय गाउँपालिकाले वडा वडामा नाटक प्रदर्शन गर्न थालेको छ । बालबालिका आफैँले तयार गरेका नाटकको कथावस्तुमा गरिबीका कारण उमेर नपुगी विवाह गर्नुपरेको, विवाहपछि गर्भवती भई सुत्केरी हुन नसकेर आमा र बच्चाको मृत्यु भएको, छोरा जन्माउनकै लागि दोस्रो विवाह गरेकोलगायत चरित्रहरूसमावेश गरिएका छन् ।

हालसम्म कला समूहले तमानखोला गाउँपालिका-१ को पैरा भुमे प्राथमिक विद्यालय, जनजागृति माध्यमिक विद्यालय, वडा नम्बर ५ को शान्ति मावि, वडा नम्बर ४ को हिले, १ को स्याउलालगायतका स्थानमा नाटक प्रदर्शन गरिसकेको न्यायिक समिति संयोजक तथा गाउँपालिकाको उपाध्यक्ष मानसरी शेरचनले बताइन् । गाउँपालिकाले १६ वर्षका बालबालिकोदखि १९ वर्षसम्मका युवा-युवतीबीच भएका १० ओटा बालविवाह बदर गरेको पनि उनले जानकारी दिइन् ।

(क) स्थानीय तहलाई समस्या

बागलुङका अधिकांश गाउँपालिकामा बालविवाह मौनरूपमा स्वीकार गरिएकाले यसलाई तत्कालै रोक्न गाह्रो हुने जनप्रतिनिधिको बुझाइ छ । बालविवाह यस क्षेत्रको संस्कार नै हो यसलाई तत्कालै रोक्न सकिँदैन, निसीखोला गाउँपालिकाका प्रमुख तारानाथ पौडेलले भने-भर्खरै सचेतनामूलक कार्यक्रमबाट सुरुवात गरेका छौं, यसको प्रभाव दीर्घकालमा देखिनेछ ।

जिल्लाको तमानखोला, निसीखोला, बढिगाड गाउँपालिका र ढोरपाटन नगरपालिका, जैमिनी नगरपालिका, बागलुङ नगरपालिकामा समेत बालविवाहका घटना सार्वजनिक हुन्छन् । तर पनि कतै उजुरी नपर्नुको यसमा संलग्नहरू कानुनी दायरामा आउन सकेका छैनन् । बालविवाह हुँदै गरेको जानकारी नै आउँदैन, जैमिनी नगरपालिकाका उपमेयर लीला राना भन्छन्- पहिलो कुरा त जानकारी नै आउँदैन, दोस्रो कुरा आइपुगिहाले पनि त्यतिबेला आउँछ जतिबेला प्रायः बालिका गर्भवती भइसकेका हुन्छन् ।

१४. <http://inseconline.org/np/news/%E0%A4%AC%E0%A4%BE%E0%A4%B2%E0%A4%B5%E0%A4%BF%E0%A4%B5%E0%A4%BE%E0%A4%B9-%E0%A4%B0%E0%A5%8B%E0%A4%95%E0%A5%8D%E0%A4%A8-%E0%A4%9F%E0%A5%8B%E0%A4%B2%E0%A4%9F%E0%A5%8B%E0%A4%B2%E0%A4%AE%E0%A4%BE>

(ख) प्रशासनको पहल

यस क्षेत्रमा बढ्दै गएको बालविवाह न्यूनीकरणका लागि स्थानीय प्रहरी र प्रशासनले पनि स्थानीय तह र बालविवाह न्यूनीकरणका लागि अभियान चलाएका सङ्घ/संस्थालाई साथ दिने बताएको छ । बागलुङका प्रहरी प्रमुख दीपक रेग्मीले जिल्लाको कुनै पनि स्थानमा बालविवाह गरे/गराएको सूचना पाउँदासाथ स्थानीयको साथ र सहयोग लिएर काम गर्न जिल्लाका सबै प्रहरी चौकीलाई निर्देशन दिएको बताए ।

जिल्लामा बालविवाह व्याप्त छ भन्ने आफूले पनि सुनेको तर प्रहरीमा एउटा पनि उजुरी त के जानकारीसमेत नआएको बताउँदै रेग्मी थप्छन्-यो सामाजिक अपराध हो । बालविवाहले जति बालबालिकामा असर गर्छ त्योभन्दा बढी सामाजिक विकासमा असर पारेको हुन्छ । त्यसैले हामीबालविवाह रोक्न र कानुनी उपचारका लागि एकदमै प्रतिबद्ध छौं ।

(ग) प्रतिबद्धता

१. जनक पौडेल, मेयर- बागलुङ नगरपालिका

बागलुङ जिल्लाका ग्रामीण भेगमा मात्र होइन, जिल्ला सदरमुकाम र बागलुङ नगरपालिकाभित्रै पनि बालविवाह हुने गरेको पाइएको छ । ग्रामीण भेगमा हुने बालविवाह र सहरी क्षेत्रमा हुने बालविवाहका कारण फरक भएपनि बालविवाह अपराधै हो । हामी आउनुभन्दा पहिले जे भएपनि आगामी दिनमा बालविवाह हुन नदिन हामी सचेत र प्रतिबद्ध छौं । यो एउटा नगरपालिका र प्रहरी प्रशासनले मात्र रोक्न सक्ने विषय होइन । त्यसैले सबैको साथ लिएर बालविवाह न्यूनीकरणका लागि काम गरिरहेका छौं ।

२. रोशन जिशी, अध्यक्ष-आदर्श युवा

हाम्रोमात्र होइन, हरेक समाज र समुदायमा बालविवाह हुने गरेको छ । फरक यति हो- कुनै समुदायको बाहिर देखिएको छ भने कुनै समुदायमा अझै पनि बाहिर नदेखिने गरी हुने गरेको छ । पछिल्लो समय हामीले आदर्श सञ्चार सहकारीमार्फत आदर्श युवा नामक क्लब गठन गरेर बालविवाह, दुर्व्यसनविरुद्ध अभियान थालेका छौं । बालविवाह गरिब र ग्रामीण भेगमा बाध्यता बनेको छ भने सहरमा प्रलोभन बनेको छ । यसलाई रोक्न सबै युवा सचेत हुनुपर्छ ।

३. बिना कार्की, निर्देशक-सेतो गुराँस बालविकास सेवा

बालविवाह रोक्न र न्यूनीकरणका लागि सबैभन्दा पहिले समाज सचेत र शिक्षित हुनुपर्छ । हुन त

पछिल्लो समय शिक्षित परिवारमा पनि बालविवाह भएको पाइएको छ तर समाजले त्यसका विरुद्ध बोल्न र आवाज उठाउन अझै पनि सकेको छैन । सबैभन्दा पहिले हामी गलतलाई गलत भन्न सक्ने हुनुपर्छ । सामाजिक जागरण, बालविवाहका असर, समाजमा पर्ने प्रभाव र उमेर पुगेपछि विवाह गर्दा हुने फाइदाबारे सबैलाई सचेत बनाउन सक्ने हो भने बल्ल बालविवाह क्रमशः न्यूनीकरण हुँदै जानेछ ।

(घ) सुझाव

बालविवाहलाई बागलुङ जिल्लाको ग्रामीण भेगहरूमा परम्परा र संस्कृति जस्तै संरक्षण गरेको पाइन्छ । व्याप्त गरिबी, अशिक्षा, चेतनाको कमी र धार्मीक मूल्य र मान्यताका कारणले बागलुङका ग्रामीण भेगहरूमा उमेर नपुग्दै छोरीको विवाह गरिदिने प्रचलन छ । आफ्ना आमा, दिदी, बहिनी र समाजका अन्य महिलाहरू सानोमा विवाह गरेको देखेर हुर्केका यहाँका नयाँ पुस्ताहरूमा पनि सानो उमेरमा विवाह गरेर घरजम गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता उनीहरूसँगै हुर्केको पाइन्छ । बागलुङ पश्चिम ढोरपाटन नगरपालिकाका अधिकांश विद्यालयका माध्यामिक तहमा विवाह नभएका किशोरीहरू भेटाउनै गाह्रो पर्छ । बालविवाहले पर्ने शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र पारिवारिक असरको बारेमा अनविज्ञ हुँदा बालविवाह दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको हो । बालविवाह रोक्न र न्यूनीकरण गर्नका लागि विद्यालय स्तरमै सचेतनामूलक पाठ्यक्रमको विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ । दुर्गम र अति विकट यस क्षेत्रमा बालविवाह न्यूनीकरण गर्न र रोक्नको लागि स्थानीय सरकारले प्रभावकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । तमानखोला गाउँपालिकाले जस्तै बागलुङका अन्य नौ ओटा स्थानीय तहले पनि बालविवाहलाई आफ्नो क्षेत्रको गम्भीर समस्याको रूपमा मानेर प्राथमिकताको साथ जनचेतना मुलक कार्यक्रम, घरदैलो अभियान, विद्यालय निरीक्षण र सडक नाटक, रेडियो नाटक जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

१. इन्सेक अनलाइन
२. तमानखोला गाउँपालिकाले निर्माण गरेको बालविवाहसम्बन्धी वृत्तचित्र
३. संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय जनसङ्ख्या कोषको तथ्याङ्क
४. नेपालको संविधान २०७२
५. स्थानीय पत्रपत्रिकाहरू

